

REGILAULU POEETIKA KÄSITLUSI EESTIS 19.SAJANDIL

Tiiu Roll

1.

Lood ei ole looja loodud
ega sõnad sepa tehtud,
värsid vabrikus valatud!
Lood on nõnda kui ma laulan,
sõnad nõnda, kui ma säädan,
viisid nõnda, kui ma võtan.

(Eesti rahvalaulud. Antoloogia. 159.)

Nii käsitleb regilaulu kujundi olemust poeesia ise. Laulik lähtub oma esteetilisest tajust ning ta ei sea eesmärgiks seda teoreetiliselt mõtestada, küll aga iseloomustab oma laulusõnapildis.

Enne 19.saj. kohtame märkusi regilaulu laulmise ja traditsiooni kohta kroonikais ja reisikirjades. 19.saj. tekib regilaulu vastu teoreetiline huvi. See on periood, mil regilaul taandub elavast kasutusest. Samas on kujunemas eestikeelne autoriluule. Tekib küsimus, milliseid võimalusi pakub regilaulu kujund uuele kirjandusele, mis suhtes on omavahel regilaul ja tärkav autoriluule.

Esimesi kokkuvõtteid eestikeelsest poeesiast teeb P.H.v. Frey, kes kirjutab 1813.a. "Beiträges" ülevaate eestikeelsest autoreiluulest. Muuhulgas puudutab ta eeltoodud probleemi. Frey kirjutab luule sünni kohta järgmist: lauldakse sellest, mis ümbrusest toimib laulja loominguks fantaasiale. Laulul on kindel ülesanne sotsiaalses keskkonnas. 19.saj. alguses regilaulu vorm ei sobi enam selle funktsiooni täitmiseks ning need laulud ei ole enam meelepärased. Nii ei näe Frey regilaulu kujundis seda, mida kaasa võtta oleviku, veel vähem tuleviku jaoks. "Von Kunst darauf bei ihnen vollends nicht die Rede sein"/1/. (Vahemärkusena olgu öeldud, et regilaulu käsitleti kui luule üht arenguastet. Siit on pärit ka termin "rahvaluule" /rahvaluuletus/ vastandina "autoriluulele" /autoriluuletusele/. Luule märgib terviknähtust, luuletus vastavalt üht teost. See on kirjandusteaduslik lähenemine regilaulule, kus jäetakse kõrvale muud faktorid nagu esitus, meloodia — mis iseloomustavad folkloori kui sünkreetilist poeesiat.) Frey ei pea regilaulu kaasajal oluliseks, küll

aga toob ta esile ühe olulise tahu eestikeelse autoriluule jaoks, see on keel. Eesti keel on juba argikõnes palju tänuväärsem materjal poesia jaoks, kui seda senini on märgatud ja luules kasutatud.

19.saj. alguses ja varemgi avaldatakse regilaule, ent näit. "Beit-räges" on need lihtsalt eestikeelsed tekstid või kommenteeritakse nende varal eesti keele grammatikat. Kuid peatselt suundub tähelepanu nimelt regilaulu kunstiväärtusele.

1829.a avaldatakse Gresseli Kalenderis (Eesti-ma rahva Kalender) viis eesti rahvalaulu/2/. Anonüümseks jääv autor kirjutab, et need "lood e. regivärsid" on pärit vanast ajast ja tänasesse päeva tulnud suulise pärimusena. Sellel aegade teekonnal on laulud läbi teinud teatavaid muutusi, vastavalt lauljate maitsele ja arusaamisele, ehk autori sõnutsi- "kuida aeg ja asjalugu näitab ehk vaim lauljat aitab". Siin näeme tõdemust (mida märkis ka Frey): laulud kuuluvad kasutajate keskkonda ja on vastavuses lauljate kunstimeelega. See ongi üks olulisemaid esimesi üldistusi regilaulu kujundist. Seal edasi: kirjutaja rõhutab regilaulude kaunidust, südamlikkust ja õpetlikkust (see tahk jäi Freyl tabamata). Laul "Ema arm on põhjatu" (Millal maksan eide vaeva) inspireerib meile tundmatut autorit kõige enam, ta peab vajalikuks interpreteerida värssi "lubas lamba lausujalle" — ema otsib lausujat, lapsele haiguse saatjat — see on ema armu kujutamine, kus ema otsib haigele lapsele abi igalt poolt.

Õigupoolest on laulude pealkirjad kokkuvõtteks laulu kujundist, nagu "Ole rõõmus oma noore ea sees" (Laula, laula, suukene), "Täna kuld, homme muld" (Ehk oleks isa ilmarikas,/ ema siidile seotud/—/ei rikas rahasse panda,/ kuning kulda ei maeta), "Kui töö on tehtud, siis on hea hingata" (Uni ei anna uuta kuube), "Ärge muresege homse ette, iga päev saab küll omast vaevast") Mis te tühja muretsete!/ Jumal rukkipea näikse,/odra oras ju haljendab,/kaera oras katab maada/—/). Kahtlemata peegeldub selles lauluvalikus valija maitse. Teda paelub neis värssides kõige enam lauljate elutõde ja -jõud. Seda proovitakse avada pealkirjade kaudu, ühte teksti enam selgitades. Sellese artikli ilmumine eeldab, et seniste kõrvaltvaataja-pilgult kirjutatud tähelepanekutele rahvalaulu kohta lisandub uus pilk, mis pärineb laulust osasaanutelt e. traditsioonis sees olnutelt.

Eesti regilaulude tutvustamisega trükiste vahendusel tegeleb tulemuslikult estofiil A.H.Neus. Alustanud "Inlandi" veergudelt, jõuab ta antoloogia koostamise ja avaldamiseni /3/. "Inlandis" avaldatud tekstid on saanud A.F.Knüpfferi kogust. Kui Gresseli Kalender on eestikeelne ja regilaulude tutvustus on mõeldud neile eesti lugejatele, kes pole osanud või julgenud regilaulu ilu ise ära tunda, siis "Inlandis" pakutav on mõeldud mitte-eestlastele. Kommentaarid, tõlked ning käsitlused on saksakeelsed ja loomulikult ka lähenemisnurk sealtpoolne. Ühes 1840.a. artiklis tuleb A.H.Neus nendegi küsimuste juurde, mida puudutab P.E.v.Frey. Mõlemad autorid on sama meelt

eesti keele rikkuste avastamise ja kasutamise suhtes. Kuid erinevalt Freyst näeb Neus rahvalaulu ja autoriluule vastastikuseid mõjutusi. Neus arutleb: poeetiline mõte otsib uut vormi, eestikeelne luule leiab eeskujud ennekoike saksa luulest (riimiline rahvalaul ja autoriluule). Otsingud oleksid veelgi viljakamad, kui siia juurde tuua ka vana rahvalaulu kujundivaramu. See eeldaks aga regilaulu poeetika tundmist. Samal aastal proovibki Fr.R.Faelmann analüüsida regilaulude värsimõõtu /4/, tegemata veel teoreetilist üldistust.

19.saj. esimese poole eesti kirjanduselu käsitlemine on ootuspäraselt seotud regilaulu järgmisega. Vana rahvalalu vormi aegumine, uute väljendusvõimaluste otsimine eestikeelse luule tarvis — see oli telg, mille ümber koondus regilaulu poeetika käsitlemine. Tõdetakse, et tuleviku-luule kujundamiseks on vaja tunda uusi, eestikeelses luules seni kasutamata luulevorme ja keele võimalusi. Kui Frey ei näe regilaulu osa luule edasise arengus, siis üha enam hakkab arutlemine kujunema selles suunas, mida regilaulu poeetikast ja senisest luulekogemusest kaasa võtta tärkava luule jaoks. Kuid nende käsimuste esitamise kõrgaega jõudmiseks sajandi teisel poolel oli vaja tunda regilaulu teoreetiliselt. 19.saj. esimesel poolel tegelevad sellega estofiilid ja ka eestlased ise, kelle ellu on regilaul kuulunud kui kunst. Esimesed keskendusid ennekoike regilaulu üldisele olemusele: laul kuulub kasutaja juurde, laul on elamuslik ja funktsionaalne. Seda tajuti kõrvaltvaatajana. Kuid nende arusaamad kuulusid kokku Lääne-Euroopas levinud toleaegsete huvisuundadega, mida oluliselt on kujundanud G.J.Herder. Ja ei jäta eestlasigi kunagi külmaks teadmine, et Herderi rahvalaulude kogus on avaldatud eesti laule /5/, mis on ju estofiilide teene. Eestlaste endi käsitlused erinevad eelmistest selle poolest, et nemad keskendusid nimelt sellele, mis on regilaulus elamuslik ja milline on laulu mõju. Vastavalt oma vaatenurgale avaldavad ja kommenteerivad nad tekste erineva eesmärgiga. Estofiilide taotlus on teaduslik: tekstid tõlgitakse, proovitakse leida temaatika, ainevaldkond ja kujundielemendid. Eestikeelsetes kirjutistes on esikohal laulude kunstilise toime selgitamine, et eestlasi endid panna mõtlema oma identiteedi väärtustada oma esivanemate vaimupärandit.

Kõik eelöeldu süveneb sajandi teisel poolel. Regilaulu järgnev käsitlemine seondub ühelt poolt regivärsside kunstilise osa esiletoomisega, teiselt poolt teoreetiliste selgituste esitamisega. Viimane ei olnudki nii kerge, kuivõrd eesti regilaulul on oma kordamatu nägu, mistõttu ei olnud uurimiskujud. Regilaulu kujundi interpreteerimisega tulid toime vaid need, kes olid kogenud regilaulu esteetilist toimet lapseas. Mõistagi, ei olnud saksakeelses kultuuris sellised pädevaid ja võimekaid inimesi palju ning seda väärtuslikum on Fr.R.Kreutzwaldi töö.

oo

12/ dän, las lööse!
Oad dyan län kama metra, dan id of naga
in Profu.

kee
kee - jeehan.
naked effe

13/ kee pötar xax peole
kaamuffa mudda seepfi
nutedeefje fux nüttes

wesdage fux wette
je haggua fux wau
oo

14/ Piffpa munt luffant - u - u - u

kee
kaet f:

15/ oddwad offeti weddare
Je awa ambe xaxos

Kacke je kaffe in katek.

17/ E ma kea un mal on
yu on kaet kumpandid
kaet xam

Afunt in Merlant in
futer den Lande.

19/ Kolmar dli kalla xaxke metje - u - u - u - u
Lamle Lixje

20. Kao erar esanf potkure u - u - u - u - u
Ka dattar esanf katfane u - u - u - u - u
Loida jeeppale 4 vvoole
Taggayale me fahhaxe - u - u - u - u

Eestlane armastab juba argielus oma sugustega rääkides piltlikult väljendada, tema poeetilistes sünnitustes aga valitakse neid pilte sagedasti niisama üllatavalt kui ka julgelt. — Kes eesti rahvalaule tõlkida tahab, peab seda tõde väga südamesse võtma.

(Fr.R.Kreutzwaldi kiri A.H.Neusile
13.07.1847.)

A.H.Neus, alustanud eesti rahvalaulude avaldamisest ajakirjanduses, jõuab antoloogia koostamiseni. Selle jaoks tõlgib Neus laulud saksa keelde, tõlkimisel oli aga vaja eesti regilaulu kujundist aru saada. Siin aitaski teda Kreutzwald. Neusi ja Kreutzwaldi sellekohane kirjavahetus 1840.aastal on väärtuslik materjal rahvalaulude stiili uurijale, kuivõrd neist kirjadest leiame laulude praktilise stiili analüüsi alguse. Kreutzwald selgitab mitmete kujundite tähendust (näit. mida märgib “kannaksin Kalevi”, kes on “pürjelind”), iseloomustab lauluistraditsiooni ja laulikuid, proovib sõnastada oma elamust. Järgnevalt on katke ühe laulu selgitusest:

“Oma tantsi hoidageme,
seni kui tõuseb sõrga soosta,

s.t. tantsigem seni, kui meie jalad on tantsupõranda nii pehmeks tallanud, et sealt enam hobused läbi ei pääse, küll aga härjad, keda, nagu eada, soopinnal tarvitatakse.

Sõrga soosta, marga maasta (marga, s.t. märga, alliteratsiooni pärast). Ja seal, kus sõrg tõuseb, uhkab maast vesi (viimase võib üksnes high sünnitanud olla, sest tuleb tõeks võtta, et hakatuseks tantsupõrand kuiv oli) /—/6/.

Kokkuvõtteks märgib Kreutzwald: “Sellest eksemplist võite ise näha, kui palju ilusat lihtsat rüü all peidus on, nii pea kui mõtet analüüeerida.” Kreutzwald hindab eesti keele piltlikkust, lauljate kujutus- ja improviseerimisoskust, mis lubab nende laule pidada väga ilusateks ja poeetilisteks.

Rahvalaulude väljaandmise kõrval, kus uurimise seisukohalt tõusis esiplaanile kujundi tähenduse tõlgendamine, on 50.-60.aastatel teinegi regilauluga seonduv valdkond. Selle valmistas ette 19.saj. alguse eestikeelse luule käsitlused ja luule uute võimaluste otsingud. Sajandi keskel oli küsimuse asetus järgmine: kumb värsivorm (regivärs või lõppriim) on eestikeelses luules arvestatavam ja, sellega ühenduses, mida kujutab endast regivärsivorm. Fr.R.Kreutzwaldi tegevus on ka siin märkimisväärne. Tema seisukohalt tuleb kirjanikke

ergutada loom regivärsse, kuivõrd see vorm on eesti keelele algupärane ja keele eripärast lähtuv. Kreutzwald ise näitab eeskju (poem "Sõda" 1854.a., eepos "Kalevipoeg" 1857.a.). Kui veel 1850.aastatel jagunevad arusaamad luulevormi eelistustes äärmuslikeks (vahkordi tasakaalustav on Kreutzwald), siis 1860.aastatel on au sees erinevad luulevormid ja seda nii luulepraktikas kui ka vaidlustes luule üle/7/.

Muutusi arusaamades kujundasid luulepraktika kõrval regilaulu teoreetilised käsitlused, mis selgitasid regilaulu osa kultuuris. J.G.Schultz-Bertram näeb regilaulu kadumise põhjust sotsiaalsfääri arengus (hariduse kasv maal, saksa kultuuri mõju mõisate vahendusel, usulahkude eitav sulutumine rahvaluulesse). Schultz-Bertram toob seega esile regilaulu kadumise põhjusena sama momendi, mis 1813.a. Frey, ent pisut laiendatumalt. Ühenduses muutustega elus kaob regilaulu laulmisoskus ja -kogenus. Kuid kas regilaulu vorm on kasutatav uues kultuurikontekstis? Et vastata sellele tollel ajal päevaküsimusele, iseloomustab Schultz-Bertram eesti ja teiste rahvaste luule tunnuseid (alliteratsioon, parallelism) ja regilaulu värsimõõtu. Ja mida arvab Schultz-Bertram regivärsi kasutamisest kaasageses luules? Sellele vastab ta äsjailmunud "Kalevipoja" näite varal: "Kalevipoeg" on kirjutatud regivärsi tunnuseid teades, aga värsid ei ole sündinud oma loomulikust olekust. "Es ist Restauration und gewiß eben so berichtigt als die von verstümmelten Statuen"/8/. Seega näeb Schultz-Bertram olulist erinevust regilaulu ja selle vormi kasutanud autori luule vahel. Regilaulu vormis loodi poeetilist intuitsiooni järgides, autoriluule võib küll arvestada talle teadaolevaid vormitunnuseid, ent see ei samastu regilauluga. Sama väidab üle saja aasta hiljem Juhan Peegel, ja muidugi toob ta juude uusi tahke: "Kord oli ühes püstijala vaidlusringis juttu eesti regivärsidest ja me leidsime, et isegi keegi nendest, kes praegu väga hästi tunnevad meie vanu rahvalaule, ei ole võimeline looma ehtsat regivärssi. Põhjus on selles, et me ei oska uuesti sisse elada muistsesse elutunnetusse, maailmapilti, loomingupsühhologiasse. Juba see on printsiipiaalselt võlts, kui loome sõnad ja ei tea nende viisi, et me kirjutame loodu paberile, ega pea meeles"/9/. Kahtlemata peitub selles "võti" rahvalaulu ja autoriluule erinevuste mõistmiseks ning ühtlasi kirjanduse ja rahvaluule vastavate suhete avamiseks. Regilaul on tervik, kuhu kuulub tekst, viis, esitus, mis sünnivad koos. Meile kuulub sellest varamust küll kõnekas, aga siiski vaid osa. Laulust jäänud tekst mõjub meie fantaasiale ja tundemeelele erinevalt varasemast ajastust, milles see laul kasutusel oli. Regilaulu kujundielemente kasutav autoriluule on vaieldamatult põnev, ent see ei saa ega võigi olla omaaegse laulu jälgendus.

Tulles tagasi 19.saj. kirjandusküsimuste juurde, mil tehti algust regilaulu kujundi teoreetilise selgitamisega, toome Schultz-Bertrami

artiklile lisaks regilaulu iseloomustuse H.v.Kaisersbergilt/10/. See ilmus 1862.a., kaks aastat pärast Bertrami artiklit. Kaisersberg eristab luule arengus kaht etappi. Esimesel perioodil on looming eepiline, puudub autor kui indiviid. See on kolektiivse loomingu etapp — rahvaluule aeg. Teine etapp kuulub autoriluulele, mida iseloomustab lüüriline tundelaad. Eeltoodud arutus baseerub Euroopa rahvaste luule arengu jälgimisele. Ometi peab Kaisersberg Eesti puhul tõdema, et eestlastel ei ole kolektiivse loomingu periood päriselt selja taha jäänud, kuid eestlaste luulet ei iseloomusta hoopiski mitte eepilisus. Veel enam, ka eepikasse on tunginud lüüriline, eelegiline alatoon. Siit johtuvalt toob autor esile eesti rahvaluule eriomased jooned. Värsi pikkus — eepilises luules on tegemist kahe poolevärsiga, eestlastel on värs lüürilisuse tõttu lühike. See mõjutab omakorda luule rütmi. Parallelism on eesti luules vajalik meeleolu hoidmiseks ja suunamiseks. See on rahulik mõtte liikumine, kujutluste aeglane väljajoonistamine. Eepilises luules on mõtteriim liikuv, on ju eesmärgiks kujutluse dünaamiline edasiandmine. Kordust kasutatakse Euroopa rahvaste luules peamiselt kui meeldetuletust (suulises loomingu puudub võimalus n.ö. lehte tagasi keerata). Taoline kordusmeenus aitab nii lauljat kui ka kuulajat järge pidada sündmustikus ja tegelaskonnas. Eesti regivärsile ei ole selline kordus tunnuslik, sest nendes lauludes ei ole esiplaanil tegevus ja tegelaseks on tavaliselt lüüriline “mina”. Ka alliteratsioon Eestis on mitmekesisem ja keerulisem, võrreldes näiteks vana saksa reeglipärase konsonantriimiga. Kaisersberg küll jätab lahendamata küsimuse, miks eesti luule on lüüriline, kuid ta iseloomustab eesti luule vastavust luule vormile. Needki märkused leiavad edasiarendust, seda juba samal sajandil (J.Bergmann, T.Sander, pisut hiljem Fr.Tuglas).

Saksakeelsete teadusliku suunitlusega käsitluste kõrval ilmub ka valgustuslike kirjutisi eestlasest lugeja poole. Fr.R.Kreutzwaldi pöördumine “Sippelgas” II-s /11/ on emotsionaalne. Ta selgitab minevikust pärit “kalli varanduse” säilitamise väärtust tulevikule. Ta süstib eestlasesse eneseteadvust kõrgendavat tunnet, märkides, et sakslased on eesti regilaulu tunnustanud ning et need laulud on antud Jumalast, on seega Looja poolt soositud andekuse väljendus. Ja Kreutzwald näitab, millised on need “kunstilised viisid”, mis meid köidavad regilaulu juures. Kreutzwald kirjeldab seda ja illustreerib näitega: igas reas e. värsis algab vähemalt kaks sõna sama pookstaviga (tuleks või tulista lunda). Harva on eesti luules üks mõte, mis üksi seisab, vaid sellel on ikka kas üks või kaks ja enamgi mõtet tõeks kõrval. Õigupoolest selgitab Kreutzwald siin kaht regivärsile olulist tunnust: alliteratsiooni ja parallelismi. Kuid nagu näeme, ei too mõisteid, vaid pakub analüüsi tekstikatke varal kokkuvõttega “kas näete, mis kena loomus”. On võimatu, et ta mõisteid ei tunne, järelikult ei pea ta neid oluliseks adressaadi jaoks. Seega on veel

1860.aastatel regilaulu poeetika käsitluses kaks erinevat suunitlust ja kaks erinevat lugejaskonda, nii nagu see oli ka sajandi esimesel poolel. S.o. teaduslik, mõisteid kasutav lähenemine haritlaskonna tarvis, ja lihtrahva emotsioone küttev valgustuslik kujundi väärtuse selgitamine. Muutuse toob 19.saj. viimane veerand. On iseloomulik, et sel perioodil suureneb eesti keele osa teadusliku suunitlusega sõnavõttudes, see toob kaasa eestikeelse terminoloogia loomise ja kujundamise. Oma osa on siin luulepraktikal, mis sunnib avaramalt lähenema kirjandusprobleemidele ja otsima vastust küsimusele, milline koht eesti kirjanduses kuulub regilaulude kui rahvaluulele.

3.

Rahvaluule on tüvi. Kunstluule on harud oma okstega. Rahvaluule on ema. Kunstluule on tütar. Rahvaluulde ümber on vanad ehted. Kunstluule kannab uuema moe järel valmis valatud ehteid. Rahvaluule on vanem ja targem. Kunstluule on noorem ja lõbusam.

(J.Bergmann "Sõnake luuldest", 1878.)

Eestikeelsete kirjutiste eesmärgiks 19.saj. viimasel veerandil on juhtida lugejate tähelepanu rahvaluule väärtuste tundmaõppimisele, et uues luules ammutada vanavara allikasti eeskujul. Kuid peetakse vajalikuks hoiatada, ka siin tuleb säilitada mõõdutunne ja maitsekus.

Olulise pöörde eestikeelsesesse kirjanduskäsitlusse toob 1878.a., mil ilmub J.Bergmanni "Luuletuskunst". See pakub käsitluse luule funktsioonist ja mõistetest. Luule aineks on tegelikkus, mida vahendatakse kauni keele abil. Luules kajastub inimese vaimuelu. Toodud kolm aspekti (tegelikkus, keel ja vaimuelu) moodustavad luule "koore" ning "tuuma". J.Bergmanni poeetikakäsitlus on pühendatud vaid "koorele", mis hõlmab luule välised tunnused. See on ootuspärane, kuivõrd teooria kujunemisele on niisugune lähenemine üldine. Nimetatud luuletahku peeti õpetatavaks, ka on luulevorm nähtavam ning selgemini iseloomustatav. Rahvaluulet käsitleb J.Bergmann vähe, vaid alliteratsiooni ja trohheuse selgituse juures. Alliteratsiooni (sammasriimi) kui "eesti luule pärisehet" ja neljajalgset trohheust soovitab ta julgesti kasutada ka autoriluules /12/.

Samast aastast pärineb teinegi artikkel J.Bergmannilt: "Sõnake ne luuldest". Siin kasutab ta terminit "rahvaluule", mis eristab poeesia varasemat kihistust, s.t. rahvaloomingut autori loomingust — "kunstluulest". Milline on seos nende etappide vahel, e. mis on hinnatav kaduvast luulest-regilaulust kaasaegse luule jaoks. J.Bergmann tõdeb sarnaselt varasematele autoritele (Frey, Schultz-Bertram), et

regilaulu vorm kuulub minevikku, kuid ometi on see tänu Kreutzwaldile taas elavaks saanud ning on seega kasutatav. Luule vorm on karm, aga sisu on sügav. "Madalad mõlgutused ei suutnud mõjurikaste luuletuste kaasas käia. Nende ots on alguse kannul käinud" /13/. Nüüd proovivad eestlased omakorda avada regilaulu luulekeele kujundiolemust. Oluliseks peeti mitte ainult vormi, vaid ka regilaulu mõttesügavust. Kuid mis on regilaulu sisutiheduse taga? On selge, et sellele küsimusele ei olnud kerge vastata. Vaatleme kohe, miks see nii oli.

Esimesed luulestiili käsitlelused olid piltlikud. Eriti peegeldub see luulekeele (kauni keele) kirjeldamises. Sage on tavakeele ja luulekeele võrdlemine riietusesemete ja ehetega. Fr.R.Kreutzwald: "Igapäevasel keelel ja laulikukeelel peab oma täieline vahe olema, esimest võime äripäeva riideks, viimast pühapäeva ja pidude ehteks pidada" /14/. J.Bergmann: "Luul on osavuse hoone. Tema ep ole mitte igapäise riidega rahul. Tema nõuab pühapäeva ehet" /15/. J.Kunderi järgi on eesti rahvalaul iselaadi, "tema ilu on tema laias kuues, kellel mitu ja mitu tuhat siilu ja siiva, ehet ja ilu ümber on. üks ainus mõte nõuab siin sagedaste küüntra pikkuseid seletusi ja ütlemise vormisi, mis isegi veel sagedaste loomu ja loogika vastu käivad" /16/. Ka luulevormi sünonüümina kasutab Kunder piltlikku väljendust "munder": "Eesti vanal rahvalaulul on oma kindel munder seljas." Aga mitte ainult riietus ei inspireeri avama luulekeele olemust. Leiame võrdlusi "määratu kõrge majaga, millel mitevärvilised tornid; muinasjutud kui imeline mets, täis mitmesuguseid puid, põsaid ja lilleilu /—/, millest mõistja kõrv kuuleb Vanemuise riiete kahinat ja kandle keeli. Vaim on aga laulul kõrgele lasknud lennata, talle tugevad tiivad andnud."

Eesõeldu tuletab meelde Fr.R.Faehlmanni "Vanemuise laulu": "Nüüd kutsuti kõik loomad üldisele koosolekule, kus nad pidid ära õppima pidueele, nimelt laulu" /17/. Faehlmanni muistendil on tõesti oma inspiratsiooni pakkuv osa luulekeele olemuse väljendamispuus tol perioodil, mil stiili valdkond eesti kirjandusteoorias puudus. Nii Kunder kui ka Kreutzwald viitavad oma luule- ja tavakeele võrdlustes Vanemuisele.

Mis peitub nendes kirjelduspiltides? Millest räägib Kunder, meenutades laia talumehekuube mitme siiluga? Kunder tabab sünniparallelsismi olemuse: need üksteist täiendavad laused võivad olla üksteisele vasturääkivad. Kuid miks see nii on, see jääb käsitamatuks. Milles seisneb parallelsismi aoloogilise sisu, see on keeruline küsimus. Parallelsism on mõistatus neile, kes ei tunne või ei tunneta eesti rahvalaulu ("Härjad murtud" laulutüübis murrab "kotkas, kurja lindu" haned, paralleelvärss täiendab "tihane, igitigeda"; kas tihane on tige ja murrab haned?!). See vaieldamatult keeruline, ent põnev probleem väärrib iseseisvat käsitlemist /18/.

Nagu Kaiserberg, nii ka Bergmann näeb regilaulu kujundis laulu looja iseloomu peegeldust. Taas kirjeldatakse luulet. Lõunamaalaste luule on "täis elu ja õhku, täis palavust ja käreidust, täis kiirust ning kergust, sagedast ka noolekat nalja ning edevat erksust." Põhjamaises luules "on suuremalt osalt tõsine vaim ja murelik meel valitsemas: kujud ja tujud, tööd ja teud, tegijad ning nägijad, kõik on tõsidust ning kurvastust, kurtmist ja leinamist, kõik suuremal mõeldul, tugevamal võimul, targemal või totramal meelel, kui loomulikul kombel tõeste on" /19/.

Rahvalaulu vormi analüüsiks jagub 19.saj. teoreetilisi võimalusi. Ehkki siin saab kasutada piltlikku väljendust (regilaulu munder), on sel alal siiski sobivad mõisteid, stiili alal need aga puuduvad.

Kujundiküsimused jõuavad 19.saj. lõpul eestikeelsesesse kooliõpetusse. Heatasemeliseks rahvalaulu ja vanasõna analüüsi näiteks on A.Grenzsteini artikkel "Koolmeistri käsiraamatus 1880". Grenzstein märgib, et ta ei kasuta mõisteid teadlikult: eelmisel aastal ilmus Bergmanni luuleteooria käsitus "Luuletuskunst", selles pakutud mõisted ei ole veel kinnistunud ja Grenzstein väldib võimalikku segadust terminoloogia kasutuses, mis võib erineda Bergmanni pakutust. Siiski esitab ta ühe korduskujundi nimetuse epitseuksis, ja selgitab selle funktsiooni ("oli minul, oli minul, hellad vellad" — epitseuksis toob alguse eriti esile, et kuulaja tähele paneks, mis asi tal siis ometi oli). Teine näide on vanasõnast "rääkimine on hõbe, vaitolemine kuld". Grenzstein selgitab oskuslikult näite varal poetilise ülekande olemust: ühelt poolt rääkimine ja vaikimine kui inimese tegevus, teisalt metallid ning väärismetallidele antava hinnangu kaudu saame kätte vanasõna õpetliku sisu.

Grenzsteini käsitluse stiil paistab silma tõlgenduse täpsuse, selguse ja ladususega. See on huvipakkuv nii teoreetiliselt kui ka käsitluse meetoodika poolest.

Kuni 19.saj. viimaste aastakümneteni puudus stiilialane terminoloogia. Kujundikäsitlus oli piltlik, püüda selgitada, milline on luulekeel. Kujundit kas kirjeldati või "tõlgiti". Grenzstein püüab selgitada, mis on stiil. Temalt pärinevad esimesed stiilialased artiklid ja esimesed katsed kujundada terminoloogiat sel alal /20/. Kui terminitel on enamasti kirjandusajalooline väärtus, kuivõrd need ei jäänud kasutusele, siis eesti kirjakeele stiili iseloomustused on põhimõtteliselt arvestatavad. Piltlikku kõnepruuki seletab Grenzstein "madala" haridusjärjega. Kuivõrd kirjutatu ei ole suunatud luulekeelele, vaid teaduslikule tekstile on autoril õigus. Kirjakeele stiili kujundamine (millega teadlikult hakkas tegelema Kreutzwald) ning sellega kaasnevalt ka kirjandusstiili arendamine ja uurimine kujunes juba järgmise sajandi esmaseks ülesandeks. 20.saj. esimestel aastakümnetel on tegevad eelkõige noorestlased, pidevalt ning põhjalikult on nii teoreeti-

lises kui ka keeleuenduslikus töös sellega seotud Johannes Aavik.

On seisukohti, mis sajab viimasest veerandist kinnistuvad ja koonduvad sõnarohkest selgitusest ühte lausesse — Tõnu Sanderi "Eesti kirjanduse ajaloo" esimeses osas on kokkuvõtte 19.saj. saavutatust rahvaluule kui kunstiloomingu uurimise alal. Nii on oma tööd autor ka ise mõistnud. Toetudes paljudele varasematele autoritele (ulatuslik allikate loend antakse käsitluse alguses), esitab T.Sander toleaeagsed arusaamad.

Regilaulu kujundi sõnarikkast kirjeldamist Sander loobub, ent asjaliku, termineid kasutava käsitluse kõrval jätkugb piltlik sõnapruuk ka tema sule all. Näit. avab ta eepose tähenduse järgmiselt: "Tema on luuletuse kuue sees, kuna sellesama sisulised jutud proosa kujul meie ette astuvad" /21/. Regilaulu kujundist rääkides tutvustab autor kordust, alliteratsiooni ja assonantsi, inversiooni, värsimöötu. Esile võiks tuua sõnakujundi käsitluse, kuivõrd see on uudne. T.Sander koondab selle mõiste "võrdlused" alla. Võrdlused on pärit igapäevasest lihtsast elust, märgib autor. Ja mis veelgi huvitavam: "Sagedasti ei olegi siin õiguse pärast enam võrdlemine, vaid üks asi astub otsekohe teise asemele" /22/. Siin on tegemist metafooriga (näit. neuu = mari). Regilaulu metafoorile on tõepoolest omane võrdluslik alus, nagu seda selgitab T.Sander.

T.Sander arendab veel regilaulus sisalduva meeleeolu teemat. Tema proovib selgitada, mis on meie laulude kurblikkuse põhjus. Varem konstateeriti (Kaisersberg, Bergmann) meeleeolu vastavust luulevormiga. Sander teeb kokkuvõtte, viidetega teistele autoritele, nagu Kretzwald, Donner, Büchner, Neus ja viitega laulunäitele: Laulu on ikka haleda, / orja põlvkene väga ras[k]eda. Ta esitab kaks põhjust: 1) rahva kurb minevik ja 2) ümbritsev loodus oma udus ja pilvedes ilmuvate varjudega, ohkavate lainete ja kaeblevate tuultega, mis mõjutab rahva ning tema loomingu tundelaadi. Siit järeldab autor, et kunstluules (s.t. autoriluules) avaldub "palav" isamaa-armastus tugevamalt kui rahvaluules. Võiks täpsustada: isamaa-armastus väljendub neis erinevalt.

Mis osa on regilaulul autoriluule seisukohalt? Sander sõnastab selle Bergmannile toetudes lühidalt ja täpselt: rahvaluules on kunstluule juured.

T.Sanderi kirjandusloos leidub veel üks oluline kokkuvõtte 19.saj. suhtumisest regilaulu. See on küll siit artiklist kõrvalle jäänud, kuivõrd seda ei ühendatud mõõdunud sajandil kujundiga, ent on oluliselt seotud rahvaluulekäsitusega tol ajal. Mis sisaldub rahvaluules? Kõik see, mis on muinasajast või minevikust jäädvustatud rahva enda poolt. Kretzwaldi eeskujul on selles kontekstis käibel peeglikujund: rahvaluule (laul) kui rahva ajaloo peegel. Nagu öeldud, seda ei seostata otseselt kunstiküsimustega. Kuid ka need (ajalugu

— kunst kui selle peegel) ühendatakse 20.sajandil. A. Annist näeb vajadust uurida regilaulu stiili, et osata selle kaudu mõista “rahva ajaloo peeglit”/23/.

T. Sander käsitleb rahvaluulet kui kunstiloomingut, mida ta peab kirjanduse varasemaks astmeks. Tema uurimuses on tunda värskest, on kadumas meeleolukad ja pikad kirjeldused kujundist, asemel tuleb püüd selgitada kujundit mõistetele tuginedes.

* * *

19.saj. kirjandusliku mõtte kujunemisel on regilaulu käsitlemisel oluline ja nüüdisaja seisukohalt pädev koht. 19.saj. alguses on periood, mil autoriluule on veel nõrk, sajandeid püsinud regilaul ei ole enam elujõuline. Murrang?

Keskseks probleemiks kujunebki siis regilaulu ja autoriluule vahekorjade selgitamine. See on kirjandusteaduslik lähenemine regilaulule, millel oli praktiline tähendus: mida regilaulust kaasa võtta hilisemasse eesti luulesse. Eelõeldu toob kaasa arutlused regilaulu esteetilise toime tunnustamisest ja laulu kujundivaramust. Teine suund regilaulu kujundi selgitamisel puudutab eestlaste eneseteadvuse õhutamist ärkamiseelset ajal.

Mõlemad suunad teevad läbi teatava arengu. Esimesel juhul on tegemist teaduslike käsitlustega, esmalt saksakeelsetega (Frey, Faehlmann, Neus), sajandi viimasest veerandist ka eestikeelsetega (Bergmann, Grenzstein). Et estofiilid, ennekõike A.H. Neus hakkavad tegelema regilaulu süstemaatilise tutvustamisega, on mõistetav, kui me arvestame Lääne-Euroopa toleaegset huvi nii antiikkultuuri kui ka rahvaloomingu vastu. Sellesse üldisse süsteemi lülitus loomulikult ka Eesti haritlaskond. Esmalt tutvustatakse laulu abil eesti keelega, kuid Neus tunnustab nende laulude esteetilise mõjususe olemasolu analoogiliselt teiste rahvaste laulude kunstiväärtuslikkuse tunnustamisele mujal. See haakub kujundikäsituse teise valdkonnaga, mis on oma suunitluselt valgustuslik, inimeste suhtumist kujundada püüdev (Gresseli Kalender, Kreutzwald). Siin hoidutakse terminitest ja keskendutakse laulude ilule ja õpetlikkusele; seega, regilaulus peituva vaimsuse esiletoomisele.

Mida enam korrektiive teeb aeg (luule rikastub regilaulust erineva autoriloominguga, rahvuslikud väärtushinnangud on võtnud konkreetsema ilme), seda enam muutub regilaulu kujundi käsitlemine. Sajandi lõpuks ei ole enam probleemiks, mida võtta (ja kas üldse võtta) regilaulust üle eesti autoriluulesse. Seevastu proovitakse mõtestada regilaulu kohta eesti kultuuri(aja)loos. Sajandi teisel poolel on estofiilide kirjutised eesti regivärsist Eestist laiemas kontekstiga, seda nii topograafiliselt kui ka ajalooliselt (Schulz-Bertram, Kaisersberg). Eestlased ise määravad regilaulu kui kirjanduse varasemat

astet, millest võrsub hilisem luule (Bergmann, Sander). Seetõttu on ootuspärane, et 20.saj. regilaulu poeetika käsitlemine eemaldub ilukirjanduse uurimisest. Kirjandusteadus areneb iseseisvalt, tuues juurde terminoloogiat, metoodikat ja uurimused. Regilaulu poeetikast on päevakorral värsimõõt, stiilile teoreetilist tähelepanu 20.saj. esimesel poolel oluliselt ei jagu. Huvi tõus on ilmne 30.aastate lõpul, mis aga ajaloo keerdkäigus hetkeks murdub.

Oigupoolest on 19.sajandis eos tõed, mida pärast ühes või teises kontekstis arendatakse. Tol perioodil arutletakse:

1) regivärsi vormi, alliteratsiooni (assonantsi), parallelismi, vähem korduste üle (Schultz-Bertram, Kaisersberg, Kunder, Grenzstein, Sander);

2) regivärsi vormi kasutamise üle luules (Neus, Kreutzwald, Schultz-Bertram);

3) regilaulu väärtuslikkusest, sealhulgas rõhutatakse regilaulu sisurikkusest (Gresseli Kalender, Kreutzwald, Kunder, Grenzstein);

4) regilaulus valitsevate meeleolude üle, püütakse leida sellise meelelaadi põhjusi (Kaisersberg, Bergmann, Sander).

Kuid asendamatu on märkused, laulu analüüsid ja meenutused regilaulu laulmisest, sest neid hilisemal perioodil ei ole kusagilt mujalt enam leida. Püsima jääb seisukoht regilaulu eestipärasusest: see on luulevara.

VIITED

1. [P.E.v.]Frey, Ueber die Ehstnische Poesie. — "Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache". Heft II, Pernau 1813, lk. 15-43.
2. Eesti-ma rahva Kalender ehk Täht-ramat 1829.aasta peale, pärast meie Issanda Jeesuse Kristuse sündimist. Tallinn (Gressel).
3. [A.] H.Neus, Ehstnische Volkslieder. — "Das Inland" 1839, v. 739-741. Volkslieder der Ehsten. — "Das Inland" 1840, v. 423-424, v. 463-468, v. 501-504, v. 535-536, v. 581-583, v. 615-618, 1841, v. 559-562, v. 655-658, v. 671-674, v. 753-754, v. 781-788, v. 811-816. Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H.Neus. I-III. Reval 1850-52. Ueber die poetischen Versuche der Deutschen in der ehstnischen Sprache. — "Das Inland" 1840, v. 545-550.
4. Fr.R.Faehlmann, Metrische Analyse von Volkslieder. [Käsikiri.] KM KO, ÕES M.B.9:30.
5. J.G.Herder, Stimmen der Völker in Liedern. Uppsala 1815, 1. tr. "Volkslieder", 1878-79. W.Steinitz, Lied und Märchen als "Stimme des Volkes"(Herder). — "Deutsches Jahrbuch für Volkskunde", 2.B. 1956, lk. 11-33.
6. Fr.R.Kreutzwaldi kirjavahetus II. Tallinn 1956, lk. 24.

7. E.Nirk, Kreuzwald ja eesti rahvusliku liikumise algus. Tallinn 1986, lk. 239-349.
8. G.J.Schults-Bertram, Zur Geschichte und zum Verständnis der estnischen Volkpoesie. — "Baltische Monatschrift" II Bandes. Mai 1860. Riga 1860, 5.heft, lk. 431-448.
9. J.Peezel, Regivärsse lugedes. — Teose sünd. Tallinn 1976, lk. 204.
10. H.v.Kaisersberg, Ueber die Form der estnischen Poesie. — "Das Inland" 1862, v. 50-55, v. 66-70.
11. Fr.R.Kreutzwald, Sippelgas II. Tartu 1861.
12. J.Bergmann, Luuletuskunst. — EKMS aastaraamat 1878. Tartu 1878, lk. 38-48.
13. J.Bergmann, Sõnakene luuldest. — "Sakala Lisaleht" 25.03.1878, nr.3.
14. Fr.R.Kreutzwaldi kirjavahetus VI. Tallinn 1979, lk. 195.
15. J.Bergmann, Sõnakene luuldest. — "Sakala Lisaleht" 25.03.1878, nr.3.
16. [J.Kunder.], Eesti laulikud. — "Meelejahutaja" 1.06.1885, nr.23.
17. Fr.R.Faehmann, Müütilised muistendid. Tallinn 1979, lk. 11.
18. J.Kaplinski, Parallelismist lingvisti pilguga. — "Keel ja Kirjandus" 1972, lk. 132-145.
19. J.Bergmann, Herakles ja Kalevipoeg. Võrdlus Kreeka ja Eesti rahvakangelase vahel. EKMS Aastaraamat 1878. Tartu 1878, lk. 1-8.
20. A.Grenzstein, Luuleteade. — "Oleviku Lisaleht" 1883, nr.41, 43. Eesti Sõnaraamat. 1600 uut ja võerast sõna korjanud ja [—] Eesti keeles selgitanud A.Grenzstein. Tartu 1884. Ülesanne kirjameestele. — "Olevik" 1894, nr.20. Kauni keele kaitsmiseks. Jurjev 1899.
21. T.Sander, Eesti kirjanduse ajalugu I. Rahvalaule. Jurjev (Tartu) 1899, lk.13.
22. Samas.
23. A.Annist, Meie rahvalaulu stiili küsimusi. — "Looming" 1936, lk. 781-788.